

МИРОСЛАВ ПАНТИЋ

МОЈКОВАЧКА БИТКА У КЊИЖЕВНОСТИ

Неизмерно народно страдање и ратна збивања која су тих зимских недеља и тих ледених дана за позорницу имала црногорске планине и врлети и сам Мојковац, и који ће бити затим обележени називом Мојковачка битка, као и безбројни подвизи појединаца и група бораца, међу којима је било истинских јунака и јунаштва највишега реда, морало је изазвати народно усмено певање још док су борбе трајале и изазивати га затим изнова и задуго пошто су борбе престале. Та усмена поезија, која је жива, написана историја и хроника о незаборавним догађањима и израз општег мишљења и суд о њима који су, већ по значају и вредности, добили највише похвале или најцрње покуде, које се Црногорци старају да заслуже или страхују да не стекну, једна су од најтрајнијих традиција овога поднебља, позната и одржавана столећима. Никада у мукотрпној њиховој историји, која је једна "борба непрестана", за Црногорце није било свеједно, већ је напротив стално бивало преважно, шта ће о њима и о деловању њиховоме "рећи гусле" и шта ће на тај начин бити пренето потомству. О бици за Мојковац и око њега, у којој је у обиљу било и епске величине и најдубље трагике, и која поврх тога има и недогледно значење као херојско жртвовање коме је узвишена сврха да потпомогне и омогући извлачење изнурене српске војске и очување српског државног језгра за будуће ратовање до коначне победе, такве песме народних певача, у одређеном тренутку добро знаних, а потом најчешће заборављених, морале су настајати на прегршти. Зла судбина или несрећа била је у томе што догађаји из Мојковачке битке нису имали свога Филипа Вишњића, и што њихови јунаци нису добили свога Подруговића или свога Старца Милију као и што није било на жалост ни њиховог Вука Караџића, да их ваљано прибележи и тако очува за вечност. Ако би о тим песмама дозвољено било судити по најбољим и најпознатијим међу њима, какве су, приме-

ра ради, оне које је потписивао и штампао Радован Бећировић-Требјешки, у књижици *Мојковачка бицика 1915. године*, не бисмо имали превише разлога књижевне природе да јадикujemo за свим другим песмама истога рода и сличног постања које нису имале среће да буду овековечене штампом. Јер осим својих најбољих и најлеменитијих намера - да стихом прославе збивања, и личности достојне славе и вечнога живљења у сећању народа - и осим несумњивог свог српског и црногорског родољубља, које је од највишега ступња и које само по себи има врхунску лепоту, ова Бећировићева стихотворења немају неких других посебних вредности, поготово не оних који се захтевају од књижевних дела да би она могла претендовати да представљају некакву уметност. Бећировић је човек једва писмен или пре очигледно неписмен, без првог песничког осећања за ствари и без дара да их на уметнички начин искаже. Он не носи у себи поетику народног песништва у њеној суштини и њему су познате тек неке њене појединости техничке природе. Он ниже своје једнолике десетерце, увек римоване, али са сликовима до зла бога рђавим и врло често неправилним, према којима чак и риме Андрије Качића Миошића из XVIII века делују заиста као беспрекорне. Стихови су његови углавном страховито рогобатни са бескрајно монотоним низањем имена, у којима не знам како су могли, или како могу, уживати читаоци, ако је то тако било, али има гуслара који су те стихове певали и љубитеља који су их могли слушати. За силан труд око савладавања те невеште стиховане прозе, који се мора уложити ако се жели уопште стићи до њиховога краја, евентуална награда читаоцу њеном, мршава и уосталом преретка, тек је понеко усамљено место бољег звука, надахнутије речи или метафоре која није до краја банална. Ни књижевни, ни народни, овакви умотвори спадају у ону врсту тобожње наше народне поезије, коју већ дуго негују савремени "гуслари", који чак самодопадно излазе на естраде, фолклорно искићени и стилизовани и врло успешно убијају последње остатке кредита народног песништва код његових поштовалаца и, што је још горе, код омладине.

За право је чудо, међутим, што ни у књижевности писаној ни уметничкој тај крупни догађај наше историје, и то недогледно и неизрециво страдање народно које зовемо Мојковачком битком, није имало крупнијег и далекосежнијег одјека и није доживело судбину у потпуности достојну њене величине и њене трагике. Занимљива је и на неки свој начин речита околност да о Мојковачкој бици књижевна дела нису оставили њени учесници, који су је доживели за самог њеног трајања и који су њене протагонисте непосредно и изблиза гледали, и са њима делили исте муке и горчине, страдања и умирања, и били судионици истих победа и истих пораза. У српској књижевности о Првом светском рату има више таквих писаца и те врсте дела; да не набрајамо друга, штедећи време, довољно је за ову прилику навести и саму "Српску

трилогију" Стевана Јаковљевића или приповетке Драгише Васића с темама из тога рата. Насупрот томе, о Мојковачкој бици за сада су оставили књижевне творевине само они писци који животну у њој нису могли никако учествовати, мада је она итекако одређивала њихово детињство и њихов даљи живот, те су стога једино били у прилици да о њој, и о свему што је с њом у вези, сазнају оно што је било доступно у ретким документима или другим списима, што су од других слушали и што су о томе, и на основу тога, сами замишљали. За литературу уосталом то лично искуство, па према томе и та чињенична тачност нису уопште пресудни, и њихово одсуство не би било никаква препрека уметничкој вредности њихових књижевних дела, под условом, разуме се, да она испуњавају друге, и једино битне, услове уметничког стварања.

Вишестрано и књижевно ван сваке сумње изванредно даровити Милован Ђилас један је од тих писаца, а по временском следу он је и најранији: иако штампан тек 1989. године, као почетни и најкраћи одељак романа *Црна Гора*, његов текст о Мојковачкој бици назван једноставно *Бијка* писан је према пишчевој напомени на крају поменутог романа, у ћелијама сремскомитровачке тамнице у пролеће и лето 1958. године. Тај одељак нас у овом тренутку једино и занима; остала два, *Вешала* и *Крај* остављамо за сада по страни из разлога јасних и по себи и с обзиром на предмет занимања данашњег скупа.

Дело Милована Ђиласа о Мојковачкој бици преважно је с многих својих одлика и посматрано са разних страна, од којих су оне књижевне можда и најмање и најмање видне. Иако га је писац назвао романом, то дело је, бар у овом свом одељку, роман понајмање; пре би се оно могло одредити као хибридни спис, у коме има од свега помало, а од понечега, што је Ђилас очигледно у том часу било првенствено значајно, чак свакако и превише. Своје виђење и доживљавање Мојковачке битке Ђилас испишује најпре по малобројним, али снажним сећањима из детињства, а затим и понајвише, по казивањима других. "И у мени је она (тј. сама битка) - прво дечачко сазнање, пробијано топовима, натопљено крвљу, осакаћено на висовима мојковачким" - рећи ће он негде при самом почетку (9). "Мојковачка битка, и топови, и крв, и смрт из ње разбили су моје дечачко небо у парампарчад. Но њени људи враћали би његово сунце, сваки пут изнова - и кад сам слушао њихова причања, и кад сам читао о њима, и сад сећајући их се избледело у овим самотним затворским часовима", - додаће на другом једном месту (27). "То говорим ја који имам мало грађе да би историју писао - а памтим превише, а и зла превише, да бих могао да ћутим", још једно је такво место (14)¹. Али још чешће, позиваће се Ђилас на сећања својих

¹ За наводе у овом осврту користио сам издање: Милован Ђилас *Црна Гора*, НИРО "Књижевне новине", Београд, 1989.

ближњих из куће, затим пријатеља и другова својих, и осталих сведока о тим временима. "Памтим, казивали су ми" (7), рекао је у једној прилици, али је у ствари то поновио, на сличан или приближно исти начин, још много пута. Та упамћена казивања, и оно што је из њих износио као истину о великој бици, чији су ликови живели у његовом сећању, дају овом роману одлике мемоарског дела. Иако је, не без бола, очевидно, нагласио да "у том часу Црна Гора нема мужа од комада", Ђилас је у средиште свога приповедања поставио сердара Јанка Вукотића, који је и бесспорно и средишна личност у свим догађањима око ове битке, и који би као таква личност "од комада" по изузетним својим одликама могао да буде, "кад не би био одвећ везан за дворски круг". Говорећи о чувеној сердаровој наредби за Мојковачку битку Ђилас ће записати: "Чак и кад не бих упамтио из причања старијих - а још има и живих који то памте, мислим да је он тих дана на Мојковцу, и ноћивао у Подбишћу, у кући Гавра Раденовића", али ће, неколико редова потом и напоменути, као узгреднице: "Гавро је мој деда по мајци и редак склоп од јунака, домаћина и поштењачине. И док сам као дечак јахао на његовом колену и гутао његова казивања, чинило ми се као да ме цупка, теточи и заноси у човека преобразена јуначка песма".

Своја упамћења, своју визију знамените битке, и своју истину о њој, Ђилас је остварио преко низа портрета неких од осталих њених протагониста, поред сердара Вукотића. У дугој поворци која следи за њим ту су Милош Меденица, командант колашинске бригаде, Петар Журић, резервни поручник, Малиша Петровић, командант батаљона, официр Машан Јанковић и цео низ других, привидно или стварно неупадљивих, али сликовитих, свако на свој начин, и са понечим што је у њиховом мишљењу и поступању било карактеристично за време, за односе у чему, за историјска становишта али за животно поступање. Неки међу њима као што је поменути командант колашинске бригаде Милош Меденица били су Ђиласу најсветлији узори и светиње, у годинама каснијим, барем по осећањима која је имао у време када је исписивао редове свога романа. "Памтим га и ја (реч је о Меденици) - израста из сећања, нагиње се над овим што казујем о њему, храбри ме и поучава у самоћи ћелијској" (20) А недогледном низу жена - супруга, сестара и кћери мојковачких ратника - које су својим беспримерним пожртвовањем хероине ове битке, Ђилас је подигао прави лирски споменик у последњим одсецима овога дела своје књиге. Међу њима су и неке које је из других времена памтио по сасвим друкчијем облику, као што је некаква Стане Голубова, жена из његовог родног села Подбишћа, које се и сам "дететом плашио", ужасавајући се њених "бркова, забитог кешења, злобе" (97).

Овде остварени портрети појединих читалаца мојковачких догађања - у којима би покаткада било досегнуто право мајсторство да их писац често не квари сувишним појединостима, својим накнадним

размишљањима или непотребним потезима - Ђиласу служе да развије своју историјску и националну филозофију и да формулише, с упорношћу, са непрестаним враћањем, с превеликим жаром, рекло би се, своју идеју српства (које он увек пише с великим словом) и српског неопходног, а пречесто лакоумно угрожаваног јединства; са њим, и тек управо са њим, везује се идеја југословенства. "Ако је Српство спало на Ђипур на Цетињу, не било га. Шта је Српство без Србије, без Босне, без Војводине?" Србија и Црна Гора су за Ђиласове јунаке "две српске и балканске државе (47), и једна без друге оне не могу ићи. Рат који се на Мојковцу води открио је "сву бесмисленост да две српске државице, једна поред друге, буду и даље подвојене". Под Ловћеном запаљено је "прво огњиште српске слободе" и ту је "задње српско гнијездо"; "док је Црне Горе биће и Српства". Ђиласови јунаци, и он са њима скупа нескривено, љути су на "двор" на Цетињу, који је, "заједно с господаром запловио у несрпски глиб, срамотећи и Црну Гору и властиту прошлост (49) "Деспотизам и себичност династије Петровића сметња су уједињењу Српства и југословенства", становиште је другог Ђиласовог јунака. "Не може Цетиње издати Српство и да хоће јер Цетиња више било не би. Шта чинило да чинило - српски мисли. Не могу Петровићи издати Црну Гору, сем да се и круне своје одрекну" - порука је друге од тих личности (50). "Док је Црне Горе, биће и Српства" (57) и битка која се води на Мојковцу "задња је битка за последњи комад српске земље" (50). Тако то траје у недоглед, и таквих места има овде безброј, а Ђиласови мојковачки хероји, у својим размишљањима, у непокоју своме, у недоумицама које их раздиру, у невољама које пљуском падају на њихову главу, србују ватрено и непрестано, као да казују неку своју животну литанију без замора и престанка. "Тешко је бити Србин, али лијепо" вели Ђиласов Петар Жугић (58); "Нијесам Црногорац што сам Србин, него Србин што сам Црногорац; ми Црногорци ми смо со српства", надовезује се са своје стране Малиша Петровић, командир народне војске (60). За Ђиласа ондашњој Аустрији циљ је недвосмислено био "да освоји српске земље, да им наметне управу која њој одговара и тиме угуши идеју уједињења Југословена" (87), и зато се то српство морало бранити по сваку цену, и битка на Мојковцу дуг је ондашње Црне Горе - јер "жртвовањем и витештвом спирају (они) љагу и срамоту с имена српског", - а капитулацијом Црне Горе, која је по Ђиласу срамна: "Ловћен и Цетиње, симболи историје и отпора, пали су скоро без боја; а с њим убрзо и српска земља" (70) у ствари је поречена читава црногорска историја.

О Црној Гори и њеним људима из времена ове одлучујуће и судбинске битке изрекао је Ђилас, на своја или на уста својих јунака, још много прегорких речи, које често падају као тешки маљеви. "У црногорском карактеру - размишља он - преплићу се, потискују крајности и такво расположење је било и на ивици крајњег кукавичлука" (71). Није

притом издвајао, нити од тих општих, а преоштрих, судова ослобађао ни самога себе: "Јер и ја сам од Црне Горе - рашчеречен између идеала и стварности" (14). Својим земљацима Ђилас је у неопростив грех уписивао и однос њихов према пораженој и осакаћеној изгладнелој и изубијаној српској војсци приликом повлачења њеног кроз Црну Гору, ка Албанији: "Како су само Србијанци небратски дочекани! Затрпали су црногорске путеве и прагове главним лешевима. Где је храна што им је обећана на путу повлачења? Где је братство, српство?" (12) "(Србијанци) су прошли кроз Црну Гору као туђа војска кроз туђу земљу. Нит их прихватисмо, нит се уставеше" (59).

Све те Ђиласове истине и "истине", размишљања и историјске расправе које остављају неизбрисив утисак најинтимнијег исповедања и, преко тога неког личног духовног искупљења - писцу очигледно неопходног, али роману често сувишног - одузимају многим страницама обележја уметничке прозе, а намећу одлике историјско-политичког трактата. Управо стога, Ђилас и није успио да оствари велико уметничко дело о Мојковачкој бици, мада је имао за то много услова и мада је често био и на путу да то учини.

Не бих - јер сам и довде претерао злоупотребљавајући вашу пажњу - говорио о опсежном роману Ђамила Сијарића *Мојковачка бијка* из 1968. год. Тај роман не ценим много, и нисам уживао превише, читајући га пажљиво. Иако се у њему могу наћи и странице, па и читаве епизоде које, издвојене, имају неке, па и не баш незнатне, уметничке лепоте, у целини роман тај делује као неуверљива конструкција и читаоца одбија не само својим уметничким слабостима, већ и својим дугим, заморним и на махове убиственим развлачењем и празнословљем. Али, о томе ће делу говорити други, и ја ћу први бити срећан ако они успеју да покажу како ја у оцени Сијарићеве, помени папирнате и нестварне творевине тешко грешим, и ако томе допринесу да и свој утисак о њему исправим и побољшам.